



Psikososyal Açıdan 1894 İstanbul Depremi Osmanlı Şehirleşmesi ve Mimarisi

The 1894 Istanbul Earthquake from a Psychosocial Perspective: Ottoman Urbanization and Architecture

Müjen İLNEM^{1,*} 

¹ Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü / Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim dalı,
Tarih Yüksek Lisansı

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 26.10.2025

Kabul Tarihi: 12.11.2025

Anahtar Kelimeler:

1894 İstanbul Depremi,
psikososyal etki, toplumsal
travma, Osmanlı şehir yaşamı,
ruhsal dayanıklılık

ÖZ

1894 yılında meydana gelen İstanbul Depremi, Osmanlı toplumunu yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda psikososyal açıdan da derinden sarsmıştır. Bu çalışma, depremin bireyler ve toplum üzerindeki ruhsal etkilerini tarihsel belgeler, dönemin gazeteleri ve tanıklıklar üzerinden incelemektedir. Deprem sonrasında halk arasında korku, panik, söylentiler ve travma belirtilerinin hızla yayıldığı, bu durumun toplumsal düzenin kırılma yapısını ortaya çıkardığı görülmüştür. Artçı sarsıntıların günlerce sürmesi nedeniyle insanlar açık alanlarda yaşamaya devam etmiş; en ufak ses ya da titreşim yeni bir felaketin habercisi olarak algılanmıştır. Yönetim, durumu yatıştırmak ve güvenliği sağlamak amacıyla çeşitli önlemler almış olsa da, bilgi akışının sınırlılığı ve sansür uygulamaları halkın kaygılarını artırmıştır. İncelenen veriler, ruhsal dayanıklılığın yalnızca alt sınıflarda değil, saray çevresinde de sınırlı olduğunu göstermektedir. Böylece afet, Osmanlı toplumunun her kesiminde ortak bir travmatik deneyim yaratmıştır. Sonuç olarak 1894 İstanbul Depremi, yalnızca fiziksel bir yıkım değil, Osmanlı toplumunun ruhsal yapısını ve kent yaşamını yeniden şekillendiren tarihsel bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir.

ARTICLE INFO

Research Article

Received 26.10.2025

Accepted: 12.11.2025

Keywords:

1894 Istanbul Earthquake,
psychosocial impact, social
trauma, Ottoman urban life,
psychological resilience

ABSTRACT

The 1894 Istanbul Earthquake profoundly affected Ottoman society not only physically but also psychosocially. This study examines the psychological impact of the disaster on individuals and society through historical documents, contemporary newspapers, and eyewitness accounts. Findings indicate that fear, panic, rumors, and trauma symptoms spread rapidly among the population, revealing the fragility of the social order. Due to the aftershocks that lasted for days, people continued to live outdoors, perceiving even the slightest sound or vibration as a sign of another impending catastrophe. Although the Ottoman administration took various measures to restore order and ensure public safety, restricted information flow and censorship further heightened public anxiety. The data show that psychological resilience was tested not only among the lower classes but also within the palace environment. Thus, the earthquake created a shared traumatic experience across all layers of society. In conclusion, the 1894 Istanbul Earthquake was not merely a physical disaster but a historical turning point that reshaped the psychological structure and urban life of Ottoman society.

*mujenilnem@gmail.com

GİRİŞ

İstanbul tarih boyunca çeşitli depremlerle sarsılmış, yıkılmış ve yeniden kurulmuştur. Son yıllarda sıkça dile getirilen “Deprem hayatın bir gerçeğidir, depremle yaşamayı öğrenmeliyiz.” ifadesi bu bağlamda yeniden hatırlanmalıdır. Bu durum Türkiye’nin neredeyse tüm şehirleri için geçerli olmakla birlikte, İstanbul özelinde ayrı bir önem taşımaktadır. Olası bir İstanbul depreminin sonuçlarının ülke genelinde hissedileceği açıktır. Nüfusu, jeopolitik konumu ve Türkiye ekonomisine sağladığı katkılar nedeniyle İstanbul, ülkenin en kritik şehirlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

İstanbul, bulunduğu jeolojik konum itibarıyla Kuzey Anadolu Fay Hattı’nın etkisi altındaki İstanbul, M.Ö. 500’den M.S. 1890’a kadar uzanan süreçte toplam 584 depremle sarsılmıştır (Şimşek ve Gündüz, 2021). Şehrin Byzantion’dan Konstantinopolis’e ve nihayet İstanbul’a dönüşüm süreci, söz konusu depremlerin yarattığı fiziksel yıkımlar ve sosyal yeniden yapılanmalar tarafından şekillendirilmiştir. İstanbul’a ait ilk sistematik deprem kayıtları, kentin M.S. 330 yılında Roma İmparatorluğu’nun başkenti ilan edilmesiyle birlikte tutulmaya başlanmıştır.

Osmanlılar, İstanbul’u 1453 yılında fethettikten sonra kapsamlı bir imar faaliyeti başlatmış; ancak şehir 1489 yılında yeniden bir depremle sarsılmıştır. En yıkıcı ve korkutucu sarsıntı ise 1509 yılında yaşanmış, bu olay Osmanlı tarihçileri tarafından “küçük kıyamet” olarak adlandırılmıştır.

Tarihsel süreçte İstanbul halkı, depremlerin doğrudan ve dolaylı etkileriyle defalarca yüzleşmiştir. Barınma, işsizlik, yoksulluk, açlık ve ulaşım gibi sosyal sorunların yanı sıra; ölüm, dehşet, korku, panik, kaygı ve güvensizlik gibi ruhsal etkiler de toplumun belleğinde derin izler bırakmıştır. Bu çalışmada söz konusu olgular, 1894 İstanbul Depremi ölçeğinde ele alınarak incelenecektir.

1. 1894 İSTANBUL DEPREMİ

İstanbul, Marmara Denizi’ne yakın olması sebebiyle yüksek depremsellik riski taşımakta ve tarih boyunca birçok depremle karşılaşmıştır. Bu bağlamda, İstanbul’un depremle ilişkisi uzun yıllara dayanmaktadır. Tarih boyunca görülen büyük depremlerden biri, 1894 yılında meydana gelmiştir. Bazı araştırmacılar bu depremi, tahribat ve konum açısından İstanbul’u yakın zamanda etkileyen 1999 Körfez Depremi’ne benzetmektedir (Alkan, 2011, s.11).

Osmanlı döneminde kaydedilen büyük depremlerden biri, *10 Temmuz 1894 (6 Muharrem 1312/10)* tarihinde gerçekleşmiştir. Bazı kaynaklarda bu deprem, “Büyük hareket-i arz”, “Zelzele-i azime” veya “Zelzele-i müthiş” olarak adlandırılmaktadır (Köker, 2005). Ayrıca, bahse konu olan tarih mali takvimle hemen hemen aynı zamana denk geldiği için bazı kaynaklarda “1310 Dersaadet Hareket-i Arzi” olarak anılmaktadır (Köker, 2005, s.5).

Deprem, üç ayrı büyük sarsıntı şeklinde gerçekleşmiştir. “O esnada hava açık ve güneşliydi. Depremın zamanı, eski ezani saate göre öğlen 4.45, zevali saatlere göre ise 12.24 olarak kaydedilmiştir” (Ürekli, 2007, s.15). Sarsıntının merkezi, Yeşilköy’ün 8 kilometre güneydoğusunda, Marmara Denizi üzerinde belirlenmiştir. (Sakin, 2014, s.57).

Deprem geniş bir alanda hissedilmiştir ve *10 Temmuz Salı günü öğle vakti saat 1224*’te üç şiddetli sarsıntıyla başlamıştır (Alkan, 2011, s.11). Artçı sarsıntıların en şiddetlisi 12 Temmuz’da, alafanga saat ile akşam 16.10’da meydana gelmiş ve yaklaşık 2 saniye sürmüştür. Daha sonra 18 Temmuz’da öğleden önce saat 11.58’de bir şiddetli sarsıntı daha kaydedilmiştir (Alkan, 2011, s.11). İlk sarsıntılarda olduğu gibi yeraltından sesler duyulmuş ve birinci sarsıntıdan sonra merkeze yakın bazı bölgelerde sarsıntı olmaksızın yeraltından sesler gelmiştir. Bu sarsıntılar sırasında yıkım ve tahribat meydana gelmiştir (Ürekli, 2007, s.15).

Depremi ilk saatlerinde telgraf hatlarının bozulması nedeniyle diğer yerleşim birimlerinden haber alınmamıştır. Bu nedenle, başlangıçta depremin yalnızca İstanbul'da olduğu düşünülmüştür. Sonuç olarak, çevre ile iletişim ağları kopmuş ve diğer bölgelerden bilgi edinilememiştir. Bir süre haberleşme aksadıktan sonra, telgraf hatlarının onarılmasıyla depremin Adapazarı'ndan başlayarak Edirne'ye kadar uzanan geniş bir bölgede etkili olduğu anlaşılmıştır (Alkan, 2011, s.11). Adapazarı, İzmit, Gebze, Karamürsel, Bilecik, Bursa ve Edirne'den yıkım ve hasar haberleri gelmiştir (Alkan, 2011, s.11). Ayrıca, Balıkesir de depremden etkilenmiştir (Alkan, 2011, s.11; Özkılıç ve Küçükalioglu, 2015, s.15; Ürekli, 2007, s.16).

İstanbul içinde tramvay seferleri durmuş, tünel herhangi bir zarar görmemiştir. Geç saatlerde Sultanahmet ile köprü arasında tramvay seferleri aksamalı olarak başlamıştır. Şirket-i Hayriye ve İdare-i Mahsusa vapurları, Boğaz'ın iki yakasına halkı ücretsiz taşımıştır (Alkan, 2011, s.11). Ayastefanos'ta deniz karaya doğru ilerlemiş, Makriköy'de ise deniz çekilmiştir. Ayrıca Adaların çevresindeki deniz suları bir süre çekilmiştir (Alkan, 2011, s.11).

Depremden en çok etkilenen kamu binaları karakollardır; birçok karakol yıkılmıştır. Örneğin, Gedik Paşa Karakolu tamamen çökmüş, Fatih Nizamiye Karakolu'nun duvarları yıkılmış ve Üsküdar Karakolu'nun altında kalan 3 kişi hayatını kaybetmiştir. Depremden etkilenen diğer kamu binaları okullardır; Saraçhane'deki Sıbyan Mektebi yıkılmış ve 5 çocuk altında kalmıştır. Ayrıca pek çok medrese yıkılmış veya ciddi tahribata uğramıştır (Alkan, 2011, s.11; Ürekli, 2007, s.16).

Irgatpazarı Sinekli Medrese ile Atikali Paşa Medresesi, tamamen yıkılan yapılar arasında yer almaktadır. Heybeliada'daki Ruhban Okulu ile Mekteb-i Bahriye'de de tahribat gözlenmiştir (Alkan, 2011, s.12; Özkılıç & Küçükalioglu, 2015, s.175-179). Kapalıçarşı'nın duvarlarının bir kısmı yıkılmış, kubbeler çökmüştür. Çevresindeki hanlar da ciddi hasar görmüştür. Mercan tarafında kükürtlü bir su fışkırmaya başlamıştır. Deprem, dini yapıları da ciddi şekilde etkilemiştir; Fatih Camii'nin minarelerinden birinin şerefesi ve diğerinin âlemi ile Hafız Paşa Camii minaresi yıkılmış, Edirnekapı Camii'nde 4 kişi ölmüştür. Ayrıca, Aksaray'daki Valide Sultan Camii, Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Camii ve Azapkapı'daki Sokullu Mehmet Paşa Camii de ciddi hasar görmüştür. Fener'deki Patrikhane'nin duvarları çatlamış, Aya Nikola Kilisesi'nin kapısı harap olmuştur (Alkan, 2011, s.12; Engin, 2011, s.146).

Bu durum karşısında, Avrupa'daki Osmanlı elçilerine yazılar gönderilmiş ve sismograf aletinin temini araştırılmıştır. Ayrıca, Padişah II. Abdülhamid tarafından Avrupa'dan deprem uzmanı bir bilim adamının getirilmesi emredilmiştir. Bu bilim adamının, rasathane müdürü Kombari Efendi ile diğer Osmanlı bilim adamlarını eğitmesi istenmiştir. Araştırmalar sonucunda iki sismograf temin edilerek biri saraya, diğeri rasathaneye yerleştirilmiştir. Atina'daki depremi araştıran Eginitis, İstanbul'a çağrılarak deprem konusunda araştırma yapması talep edilmiştir. Eginitis, öncelikle Marmara Denizi'nde araştırmalar yapacak ve kendisine Padişah tarafından özel vapur tahsis edilmiştir. Eginitis'e birçok Osmanlı bilim adamı ve devlet adamı eşlik etmiştir. Araştırma ekibinin incelemelerinin tamamlanmasının ardından Eginitis raporunu Padişah'a sunmuştur (Alkan, 2011, s.12; Özkılıç & Küçükalioglu, 2015, s.175-179).

Atina Rasathanesi Müdürü Eginitis'in raporuna göre, birinci depremden 1-2 saniye önce, yeraltından çok hızlı arabalar geçiyormuş gibi şiddetli gürültüler duyulmuştur. İlk deprem dalgası yatay yönde hareket etmiş ve diğer dalgalara kıyasla daha zayıf olduğundan, en hafif eşyalara dahi zarar vermemiştir. Ancak bu dalganın şiddeti giderek artmış ve 4-5 saniye sürmüştür. Birinci depremi hemen arkasından ikinci deprem takip etmiştir (Alkan, 2011, s.12).

Depremi ikinci dalgası, birinci dalgaya kıyasla çok daha güçlü olmuş, yaklaşık 8-9 saniye sürmüş ve ciddi yıkıma yol açmıştır. Bu sırada, birinci depremden olduğu gibi yeraltından gelen uğultular da hissedilmiştir (Ürekli, 2007, s.16-17; Köker, 2005, s.6). Üçüncü deprem, ikincinin hemen ardından meydana gelmiş, dalgalı ve yatay yönlü bir hareket göstermiştir. Bu sarsıntılarda yer, dalgalı bir deniz üzerindeymiş gibi sallanmıştır.

Üçüncü deprem dalgası ikincisinden daha hafif olup yaklaşık 5 saniye sürmüştür. Bu üç deprem dalgası toplamda 17-18 saniye devam etmiştir. Üç depremin merkezleri, çok az bir sapmayla kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda yer almaktadır (Ürekli, 2007, s.16-17; Köker, 2005, s.6).

Depremin merkezi kabul edilen birinci bölge, en yoğun hasarın meydana geldiği alanları kapsamaktadır. Bu bölgede sağlam yapılar bile yıkılmıştır. Merkez bölge, uzun bir elips biçimindedir; büyük eksen Çatalca'dan Adapazarı'na kadar uzanarak İzmit Körfezi boyunca 175 kilometreyi bulurken, küçük eksen ise İzmit Körfezi civarından Katırlı ile Maltepe köyleri arasındaki araziye kapsayacak şekilde 39 kilometredir (Ürekli, 2007, s.16-17).

Maddi yıkım çok büyüktür; çok sayıda kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Birçok bina tamamen yıkılmış, diğerleri oturulamayacak duruma gelmiş, evlerin çoğu çatlamış ve neredeyse hiçbir ev hasardan kurtulamamıştır. İstanbul'daki felaket özellikle Kapalıçarşı'nın viraneye dönmesi ve enkaz altında kalan çok sayıda kişinin ölmesi ile kendini göstermiştir (Ürekli, 2007, s.16-17).

Eginitis'in Padişah'a sunduğu rapor, depremin oluşu, etkilediği bölgeler, süresi ve hangi tip binaların yıkıldığı gibi konuları içeren detaylı bir incelemeyi kapsamaktadır. Raporun en dikkat çekici saptamalarından biri, binaların çoğunun ahşap olmasının zararın az olmasına katkı sağlamasıdır. İstanbul'daki binaların tamamının kâgir olmaması memnuniyetle karşılanmıştır. Ahşap binalar depreme şaşırtıcı derecede dayanmış, eski ve kalitesiz ahşap binalar bile ayakta kalırken, yanlarındaki iyi yapılmış, yeni ve hatta demirle bağlanmış kâgir binalar yıkılmıştır. Ahşap binaların depreme daha dayanıklı olduğu, kâgirlerin ise nadiren ayakta kaldığı ortaya çıkmıştır. Ahşaptan sonra depreme en dayanıklı binalar tuğla ile yapılanlardır; tuğla duvarlar elastik ve sağlam olduklarından kolayca dağılmamıştır. Ancak düzgün bağlanmamış ve istinatı olmayan tuğla binalar yıkılmış, çevredeki diğer evlere bitişik ve iyi bağlanmış evlerde çatlaklar gözlenmiştir (Ürekli, 2007, s.16-17; Köker, 2005, s.6).

Yapılan bir evin taş ile inşa edilmiş orta kısmı yıkılmış, tuğla ile yapılan kısmı ise ayakta kalmıştır. Bu durum, tuğla ile düzgün inşa edilen ve demirlerle bağlanan yapıların depreme dayanıklı olduğunu göstermektedir (Köker, 2005, s.6).

Philip Mansel, *Konstantiniyye: Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924* adlı eserinde, Osmanlı dönemindeki depremleri genel bir çerçevede değerlendirmiştir. Mansel'e göre Konstantiniyye, bir fay hattı üzerinde inşa edilmiş ve sık sık deprem yıkımlarına maruz kalan bir şehirdi. Şehrin yaşadığı en şiddetli depremler 1509 ("Küçük Kıyamet"), 1648, 1719, 1766 ve 1894 yıllarında gerçekleşmiştir. Kereste, taş malzemeye göre daha esnek olduğundan depreme karşı daha dayanıklıdır ve şehrin su kenti yapısı nedeniyle rutubeti de daha iyi emmektedir. Kereste kullanımı aynı zamanda manzara estetiğine olan ilgiyi de yansıtmaktadır. Mansel, ayrıca Eginitis'in 1894 İstanbul depremi sonrası ayakta kalan yapılarla ilgili gözlemlerine de yer vermektedir (Mansel, 2006, s.221).

Elizabeth Angell, 10 Temmuz 1894 tarihinde öğle ile ikindi arasında, Marmara fay hattı üzerinde büyüklüğü yaklaşık 7.3 olan büyük bir deprem meydana geldiğini bildirmektedir. Deprem, yarıçapı 400 km'yi aşan bir alanda hissedilmiş ve saatlerce, hatta haftalar boyunca artçı sarsıntılar devam etmiştir. Angell'e göre, resmi kayıtlarda ölü sayısı yüzlerle ifade edilse de gayri-resmî raporlar bunun binlerce kişiyi bulduğunu belirtmektedir (Köker, 2005, s.6; Mansel, 2006, s.221; Angell, 2008, s.515).

Depremden camiler, kiliseler, sinagoglar, kamu binaları, hastaneler, okullar, çarşılar ve konutlar etkilenmiştir. İstanbul'da devlet kayıtlarına göre yaklaşık 10.000 binanın ciddi hasar aldığı tahmin edilmektedir. En yoğun yıkım, Marmara kıyıları ve Tarihi Yarımada'da; özellikle Fatih, Edirnekapı, Topkapı ve Haliç kıyısındaki semtlerde gözlemlenmiştir. Anadolu yakasında yıkım, Rumeli yakasına göre daha azdır. Anadolu Hisarı'nın bir kısmı yıkılmış, Kandilli rıhtımı çökmüş ve Beykoz bölgesi ciddi şekilde etkilenmiştir. Bazı yapılar

tamamen yıkılmamış olsa da ciddi hasar görmüştür (Köker, 2005, s.6; Mansel, 2006, s.221; Angell, 2008, s.515).

Kadıköy'de Kuşdili Caddesi üzerindeki köprü harap olmuş, Ermeni ve Rum kiliselerinin bazı bölümleri yıkılmıştır. Kadıköy ve Kısıklı'daki bazı evlerin duvarları çatlamış ve bacaları yıkılmıştır. Atlamataşı'nda İnas Rüşdiye Mektebi'nin büyük bölümü ile Yakacak çarşısındaki bazı yapılar yıkılmış; Kartal Hükümet Konağı'nın çatısı ise ciddi hasar görmüştür (Köker, 2005, s.6; Mansel, 2006, s.221; Angell, 2008, s.515).

Deprem sonrası Maltepe bölgesinde ciddi yıkımlar meydana gelmiş; iki ev ve Kız Mektebi tamamen yıkılmış, Ermeni Kilisesi zarar görmüştür. Maltepe Tren İstasyonu, Maltepe Hamamı ve istasyondaki gazino yıkılmıştır. Bostancı'daki köşkler yıkılmış, istasyon hasar görmüş ve yakınındaki dükkânlar ile Rum Kilisesi harap olmuştur. Erenköy'de bir Rum Mektebi yıkılmıştır. Göztepe ve Kızıltoprak taraflarında ise hasar ve yıkım gözlenmemiştir (Sakin, 2010, s.59-64).

Deprem sonrası arazide önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Yapılan incelemelere göre en önemli yarık Ambarlı köyünde oluşmuş, 3 km uzunluğunda ve 8 cm genişliğinde olup denize paralel, doğu-batı yönünde ve denizden 300 m içeride yer almaktadır. Aynı bölgede 100 m uzunluğunda ve 6 cm eninde başka bir yarık daha tespit edilmiştir. Sirkeci İstasyonu önünde 42 m uzunluğunda bir yarık oluşmuştur. Heybeliada'da Ruhban Mektebi ile Ticaret Mektebi arasında 200 m uzunluğunda dar bir yarık görülmüştür. Ortaköy ve Burgaz Adası çevresinde deniz kenarında çeşitli yüzey yarıkları gözlemlenmiş, bunlar arasında en belirginini yaklaşık 200 metre uzunluğunda ve 6 santimetre genişliğindedir. Katırlı'da ise sahil şeridi boyunca kıyıya paralel şekilde uzanan yarıklar oluşmuştur. Sahillerde önemli çöküntüler gözlenmemiştir. Deprem öncesinde İngilizler tarafından yapılan deniz dibi incelemeleri ile deprem sonrası duruma bakıldığında belirgin bir fark görülmemektedir (Sakin, 2010, s.63-64).

Deprem, halk üzerinde ciddi psikolojik etkiler yaratmış; insanlar korkuyla sokaklara dökülmüş ve büyük bir kargaşa yaşanmıştır. Yıkılan evler ve çıkan yangınlar nedeniyle İstanbul yoğun bir sis bulutu içinde kalmıştır. Özellikle kapalı çarşının yıkıntılarından gelen yalvarma ve ağlama sesleri, dönemin birçok insanının hafızasında yıllarca silinmemiştir (Alkan, 2011, s.11).

Yukarıda genel hatlarıyla İstanbul depreminin oluşumu, etkileri ve yol açtığı yıkımlar özetlenmiştir. Sonraki bölümlerde ise depremin insanlar üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkilerine odaklanılacaktır (Sakin, 2010, s.59-64).

2. 1894 DEPREMİ SONRASI GELİŞEN SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK OLAYLAR

Depremler meydana geldikleri bölgelerde fiziksel yıkıma yol açarken, bireyler üzerinde psikolojik ve sosyolojik etkiler de yaratır. Bilindiği üzere, bu tür olaylar bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarında çeşitli ruhsal değişimlere neden olabilir. Bu değişimler, psikolojik travmaya bağlı olarak panik, korku, dehşet, kaygı, öfke ve suçluluk gibi belirtiler şeklinde ortaya çıkabilir. Ayrıca, mağdurlar yaşanan olayları zihinsel olarak yeniden canlandırmaya devam edebilirler. Bu tür travmalar genellikle beklenmedik ve ani gelişen olaylarla ilişkilidir. Depremle karşı karşıya kalan bireyler zaman ve mekân yönelimlerini kaybedebilir, şaşkın, huzursuz ve tedirgin olabilirler.

Yukarıda belirtilen ruhsal durumların 1894 İstanbul Depremi sırasında da yaşandığı görülmektedir. Elde bulunan belge ve kaynaklara dayanarak, bu etkiler aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir:

2.1. Korku, Panik Gibi Durumlar

Önceki bölümde depremin meydana geldiği ifade edilmiştir. Depremin hemen ardından İstanbul halkı yoğun bir korku ve dehşet duygusuyla sokaklara çıkmış; konutlar, resmi kurumlar ve ticarethaneler hızla boşalmıştır.

Kentteki insanlar panik içinde sağa sola yönelmiş, karşılaştıkları felaketin niteliğini anlamaya çalışmışlardır (Özkılıç ve Küçükaliöğlü, 1894, s. 23).

Depremın ilk dakikalarından itibaren insanların büyük bir kısmı buldukları yerleri hızla terk ederek, daha güvenli olduğunu düşündükleri alanlara yönelmiştir. Yanlarına hiçbir şey almadan, adeta göç edercesine hareket eden bu kişiler, çoğu zaman çevrede şuursuzca dolaşır hâle gelmişlerdir (Özkılıç ve Küçükaliöğlü, 1894, s. 23).

Dönemin Pera gazetelerinden *Moniteur Oriental*'e göre, din ve sınıf ayrımı gözetmeksizin toplumun en üst kesiminden kişiler bile üzerlerinde yalnızca sabahlık, jüpon veya kombinezon gibi iç giysilerle kendilerini sokaklara atmışlardır (Özkılıç ve Küçükaliöğlü, 1894, s. 20–21). Kalabalıklar arasında sinir krizi geçirenler ve bayılanlar olduğu gibi, inançlarına göre dua eden ve ibadetle teselli arayanlar da oldukça fazladır. *The Levant Herald* ise İstanbul halkının 1800 yılından bu yana salı günü yaşanan kadar ciddi bir afetle karşılaşmadığını ve oluşan panik havasının kesinlikle abartılı olmadığını belirtmiştir (Ürekli, 1894, s. 29).

Deprem anında Yıldız Sarayı'nda bulunan Ayşe Osmanoğlu, anılarını aktardığı eserinde sarsıntı sırasında oturduğu sandalyeden düştüğünü belirtmekte; öğle yemeği hazırlığında olan kalfaların ise “Allah Allah” nidalarıyla merdivenlere yöneldiklerini, ancak sarsıntı devam ettiği sürece hiç kimsenin merdivenlerden inmeyi başaramadığını ifade etmektedir (Osmanoğlu, 2015, s. 101–102).

Deprem, insanları işlerinin başında, alışverişte, yolda, okulda, camide, hamamda ve kısaca günlük hayatlarının içinde yakalamıştır. Bazıları deprem sırasında yere düşenin bir daha kalkamayacağına dair inanç sebebiyle hemen oldukları yere çömeldiler. Kaçabilenler kendilerini sokak ve açık alanlara attı. Kimileri şaşkınlıktan, yıkılmaya yüz tutmuş binalar ile dar sokaklar arasında her türlü tehlikeye açık şekilde oldukları yerde kalakaldı. Bazıları panikle kendini pencereden atarken, bazıları da depremin yarattığı heyecan sebebiyle hayatını kaybetmişti.

Deprem, özellikle okul gibi yoğun nüfuslu alanlarda ciddi bir kargaşaya neden olmuştur. Tahliye sırasında merdivenlerden hızla inmeye çalışan öğrenciler arasında ezilmeler yaşanmıştır. Bu durumu *Saadet Gazetesi* şu sözlerle aktarmaktadır: “Zelzeleyi-i azime önce üç dört saniye kadar hafif şekilde devam etmiş ise de müteakiben şiddetini ve şiddetiyle beraber devamını arttırmış, bütün halkı korku ve heyecan sarmıştı. Herkes kendi dini kaidelerine göre dua ve yakarışlara başlamışlardı. Bu esnada bina içlerinde bulunanların çocukları sokaklara, meydanlara ve açık yerlere kaçmışlar; evlerde kalanlar da deprem durduktan sonra çıkabilmişlerdir. Şehrin hangi sokağına bakılsa insanla dolu olduğu görülüyordu. Hele köprüünün üzerine toplanmış halk, sayılamayacak kadar kalabalıktı. Bu kargaşada köprü memurları da vazife yapamadıklarından yerlerinden ayrılmışlardı” (Özkılıç ve Küçükaliöğlü, 1894, s. 23).

Bu veriler, 1894 İstanbul Depremi'nin yalnızca fiziksel yıkımla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda toplum üzerinde derin psikososyal etkiler bıraktığını ve bireylerin panik, korku ve çaresizlik duygularıyla verdikleri tepkileri açık biçimde ortaya koymaktadır.

Deprem sırasında insanlar mağaza ve dükkânları terk ederek kendilerine daha güvenli alanlar aramışlardır (Özkılıç ve Küçükaliöğlü, 1894, s. 21). Depremın hemen ardından bankalar, postaneler, tezgâhlar, mağazalar ve dükkânlar kapanmış; çarşı esnafının açık bıraktığı iş yerlerindeki ticari eşyalar jandarma ve polis tarafından koruma altına alınmıştır. Memurlar, kâtipler ve diğer görevliler hızla ailelerinin durumunu öğrenmek üzere evlerine yönelmiş; köylerde yaşayanlar ise vapurlara binerek ikametgâhlarına dönmüşlerdir (Özkılıç ve Küçükaliöğlü, 1894, s. 20).

Deprem yaklaşık bir dakika sürmüş, beş dakika sonra ise daha hafif bir artçı sarsıntı hissedilmiştir. İstanbul'un o gün yaşadığı sarsıntı, halkın hafızasında benzeri görülmemiş bir şiddetle yer etmiştir. Caddelerdeki bazı binalar çatlamış ve yıkılma riski taşıdıkları için tünel ve tramvay seferleri durdurulmuştur. Buna karşılık, tüm

vapurlar olağan dışı seferler düzenleyerek vatandaşların evlerine ulaşmalarını sağlamıştır. Duvarları çatlayan evlerde güvenlik endişesi yaşayanlar geceyi kendi bahçe ve arsalarında geçirirken, bahçesi olmayanlar çadır ve tente gibi malzemelerle açık alanlara yönelmiştir. Evsiz kalan birçok kişi ise zabıta ve belediye görevlileri tarafından belirlenen noktalara yerleştirilmiş, temel ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır (Ürekli, 1894, s. 30–31).

Deprem sırasında enkaz altında kalanların yanı sıra, sarsıntı sonrası hasarlı yapılara giren ve artçı sarsıntılarla birlikte göçük altında kalan kişiler ile yıkılan binaların doğrudan insanların üzerine düşmesi, can kaybı ve yaralı sayısını artırmıştır. Ayrıca bazı bölgelerde sokakların darlığı ve yapıların birbirine yakınlığı, depremle birlikte ortaya çıkan şaşkınlık, korku ve panik haliyle birleşerek ölümlere ve yaralanmalara zemin hazırlamıştır (Özkılıç ve Küçükalioglu, 1894, s. 21).

Depremden hemen sonra halkın büyük bir kısmı şehir dışına yönelmiştir. Artçı sarsıntıların tetiklediği korku ve panik nedeniyle pek çok kişi geceyi parklarda, meydanlarda hatta mezarlıklarda geçirmiştir (Özkılıç ve Küçükalioglu, 1894, s. 20).

İngiliz Sefareti’nde görevli George H. Clifton’un kızı Lady Neave, 1894 İstanbul Depremi sırasında yaşanan dehşeti anılarında çarpıcı bir biçimde aktarmıştır. En şiddetli sarsıntılarla birlikte duvarların çatladığını, eşyaların yerlerinden fırladığını ve her yandan kadın çıgıllıklarının yükseldiğini belirtmiş; kendisini “dev bir mengeneyle ezilen bir fındığın içindeki küçük bir kurtçuk” gibi hissettiğini ifade etmiştir. Bahçeye ulaşana kadar geçen süreyi “asırlar gibi” tanımlayan Neave, çevredeki yıkımların ve hayvan seslerinin korku dolu insan çıgıllıklarıyla birleşerek ortamı tam anlamıyla bir kaosa dönüştürdüğünü vurgulamıştır (Ürekli, 1894, s. 30–31).

Bu anlatımlar, 1894 İstanbul Depremi’nin sadece fiziksel bir yıkım olmadığını, aynı zamanda halk üzerinde ciddi psikososyal etkiler yarattığını ve insanların yaşadıkları korku, panik ve şaşkınlık durumlarında nasıl tepki verdiklerini göstermektedir.

Halk arasında dehşet ve korku o kadar fazlaydı ki, bu durumdan oldukça etkilenen saray halkı için II. Abdülhamid Yıldız Sarayı Bahçesi’ne çadırlar kurdu. Saray halkı geceleri buralarda kaldı (Özkılıç ve Küçükalioglu, s. 21).

Depremzedeler günlerce korku, kaygı ve endişe içinde kaldılar. Durumu iyi olanlar yıkılmamış otellere yerleşti, bazıları ise yurtdışına gitti (Ürekli, s. 32).

Artçı sarsıntıların sürekli ve zaman zaman şiddetli şekilde devam etmesi, halkı derin bir huzursuzluk ve güvensizlik duygusuna sürüklemiştir. Toplumda her an yeni bir depremin olacağına dair yaygın bir beklenti oluşmuş; insanlar en ufak ses ya da hareketi dahi deprem sanarak panik tepkileri vermeye başlamıştır. Artçıların sürekliliği, bu tedirginliği daha da pekiştirmiştir. Açık alanlara sığınan halk, fiziksel olarak güvende olsa da yaşadığı şoku uzun süre atlatamamış; çevrede duyulan en küçük gürültü bile yeni bir sarsıntı sanılarak ilk depremdeki korku dolu sahnelerin yeniden yaşanmasına neden olmuştur. Bu ruh hali, 12 Temmuz tarihli *Moniteur Oriental* gazetesinde çarpıcı bir şekilde dile getirilmiştir (Batur, s. 25–32).

Görüldüğü gibi, deprem sonrası can, mal ve huzur kaybı gibi kayıplar yaşayan ve çeşitli şekillerde travmatize olan bireylerde; kaygı, aşırı uyarılma, irkilme, olay anını yeniden yaşama, travmayı hatırlatan durumlarda yoğun sıkıntı hissi, depremi hatırlatan uyarıcılardan uzak durmaya çalışma, emosyonel değişiklikler, dikkat ve konsantrasyon güçlükleri, sinirlilik ve uykusuzluk gibi çok çeşitli belirtiler görülebilmektedir (Atan, s. 126–127; Altınöz, s. 1-2).

Depremi travmatik etkilerine karşı bireylerin dayanıklılığı birçok değişkene bağlı olarak farklılık göstermektedir. Travma ve zorlanma düzeyi kişiden kişiye değişirken; depremin şiddeti ve süresi, kişinin böyle bir duruma hazırlıklı olup olmaması, kişilik özellikleri, baş etme stratejileri, yaşanan kayıpların bireysel

anlamı, önceki yaşam deneyimleri, ruhsal travma ya da psikiyatrik bozukluk öyküsü ile sosyal destek düzeyi gibi faktörler, verilen tepkileri doğrudan etkilemektedir. Büyük depremler sonrasında toplumun geniş kesimleri ağır travma ve zorlanma yaşamakta; bu bireylerin önemli bir bölümü ruhsal ve bedensel olarak etkilenmekte, ancak bir kısmında psikiyatrik bozukluklar gelişebilmektedir (Tuncel ve Kuman, s. 97–98).

Depremler yalnızca bireyleri değil, aynı zamanda toplumun bütününe etkileyen derin travmalar yaratmaktadır. 6 Şubat ve 1999 İstanbul depremleri gibi geniş çaplı afetlerin ardından, olay yerinde bulunmayan kişilerde dahi yoğun ruhsal tepkiler gözlemlenebilmektedir. Tanıklık edilen felaket karşısında yaşanan çaresizlik ve mevcut durumla baş edememe hali, çok geniş kitleleri etkileyebilir. Yas sürecinin tamamlanamaması durumunda, travmanın yükü sonraki kuşaklara aktarılabilen; bastırılan duygular nesiller arası bir aktarım sürecine dönüşebilmektedir. Bu nedenle, kitlesel travmalara yönelik geliştirilecek müdahale ve destek uygulamaları, toplumun hem yakın hem de uzun vadeli psikolojik sağlığı açısından kritik bir rol oynamaktadır (Özkılıç ve Küçükalioglu, s. 21).

2.2. Ölümün Ortaya Çıkardığı Travmatik Durumlar

Genel olarak travmatik olaylar, bireylerin yaşamsal bütünlüğünü tehdit eden ya da bozan durumlar olarak tanımlanmaktadır. Bu tür olaylar, bireyin ruhsal yapısının başa çıkamayacağı yoğunlukta bir uyarımın ani şekilde içeri girmesiyle tanımlanmakta ve kişilik özelliklerinde kalıcı değişimlere yol açabilmektedir (Ersöz, 2025). Deprem gibi afetlerde birey, hem kendi yaşamı hem de yakınlarının hayatı açısından ölüm ya da ciddi yaralanma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle, şiddetli depremler; yol açtıkları fiziksel yıkım, can kayıpları ve yaralanmalarla birlikte, birey üzerinde derin ve kalıcı travmatik etkiler bırakan yaşam olayları arasında yer almaktadır (Sönmez, s. 337; Altınöz, s. 1–2).

Doğal afetler sonucunda yakınlarını kaybeden bireylerde, afetin yol açtığı psikolojik sorunlara ek olarak yas süreci de devreye girebilmektedir (*Doğal afetlerin psikolojik etkileri ve iyileşme süreci*, 2024). Bu durum, bireyin hem travmatik olayla hem de kaybın duygusal yüküyle başa çıkmak zorunda kalmasına neden olmaktadır (*Doğal afetlerin psikolojik etkileri ve iyileşme süreci*, 2024). Depremin doğurduğu travmatik olaylar karşısında bireyin dayanıklılığı birçok faktöre bağlanmaktadır (Altınöz, s. 1–2). Travma ve zorlanmanın etkisi kişiden kişiye farklılık göstermektedir (Altınöz, s. 1–2). Depremin şiddeti ve süresi, bireyin böyle bir olaya karşı hazırlıklı olup olmaması, kişilik özellikleri, baş etme stratejileri, yaşanan kayıpların birey için taşıdığı anlam, önceki yaşam deneyimleri, ruhsal travma ya da psikiyatrik bozukluk öyküsü ve sosyal destek düzeyi gibi değişkenler, travmaya verilen tepkileri doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır (Altınöz, s. 1–2; Özkılıç ve Küçükalioglu, s. 44).

1894 İstanbul Depremi'nin neden olduğu can kaybı ve yaralanmaların tespiti, dönemin kayıt sistemlerindeki eksiklikler nedeniyle bu olayı inceleyen araştırmacılar için önemli bir sorun teşkil etmiştir. Ancak mevcut tarihsel belgeler ve tanıklıklar, çok sayıda ölüm ve yaralanma vakasının yaşandığını ortaya koymaktadır (Sakin, s. 65; Köker, s. 4). Örneğin, Darüşşafaka Cemiyeti'nin arşivlerinde yer alan bilgilere göre, 10 Temmuz 1894 tarihinde yaşanan büyük depremde Darüşşafaka binasında ciddi hasar meydana gelmiş, öğrenciler ve çalışanlar arasında yaralanmalar yaşanmıştır (Özmen, 2023). Sultan II. Abdülhamit tarafından yardım ve onarım talimatları verilmiştir. Nitekim 1894 İstanbul Depremi'nin etkileri, dönemin belgelerinde sınırlı biçimde yer almış olsa da, travmatik sonuçları göz ardı edilemeyecek düzeydedir (Sezer, 1997). Bu sonuçlar doğrultusunda, yukarıda belirtilen travmatik etkilerin bireyler üzerinde büyük oranda yaşandığını tahmin etmek zor olmayacaktır.

1894 İstanbul Depremi'nin ertesi günü öğle saatlerine kadar ölenlerin sayısının 70'i geçtiği, yaralıların sayısının ise yaklaşık 107 olduğu bildirilmektedir (Özkılıç ve Küçükalioglu, s. 44). Ölüm haberlerinin halk arasında hızla yayılması ve her gün yeni bir büyük depremin beklentisi, ölüm korkusu yaşayan bireylerde travmatik sonuçlar doğurmuştur. Bu tür travmatik yaşantıların doğal bir sonucu olarak, bireylerin gündelik

yaşamlarına yeniden odaklanmakta güçlük çekmeleri ve yaşanan dehşeti zihinlerinde tekrar tekrar canlandırmaları beklenmektedir (Sönmez, s. 337; Altınöz, s. 1–2).

2.3. Manevi Destek İhtiyacı

İlahiyatçı Naci Kula, 1999 Marmara Depremi üzerine yaptığı çalışmasını *Din ve Kıyamet* başlığıyla sunmuştur. Kula'ya göre, deprem büyük bir uğultu, gürültü ve yerin dipten vurarak kendini hissettirmesiyle, yaklaşık 45 saniye gibi kısa bir sürede gerçekleşmiş ve büyük bir sarsıntıya neden olmuştur (Kula, 2000). Deprem sırasında yaşanan çaresizlik, birçok şeyini kaybetme hissi, telaş ve panik hali; bireylerin bu olayı kıyametle özdeşleştirmelerinde etkili psikolojik unsurlar olarak gözlenmiştir (Kula, 2000).

Deprem gibi büyük afetlerin kıyametle özdeşleştirilmesi, bireylerin psikolojik dünyasında hem olumsuz hem de olumlu etkiler yaratma potansiyeline sahiptir. Bu benzetme, aşırı korku ve kaygı duygularını tetikleyebilse de, mevcut kıyamet düşüncesi bazı psikolojik sıkıntıların aşılmasında destekleyici bir rol oynayabilir (Kula, 2000). Özellikle bireylerin dini düşünce ve duygularından hareketle şekillenen bu algı, dini duyguların kuvvetlenmesine katkı sağlayabilir. Böylece din, bireylerin sıkıntı, ıstırap ve belirsizlik durumlarında kendilerini daha güçlü hissetmelerini destekleyen etkili bir başa çıkma aracı olarak öne çıkmaktadır (Kula, 2000).

Ayrıca, bireylere doğru bir kıyamet bilgisi sunularak, bu düşüncenin psikolojik sorunlarla baş etmede destekleyici bir rol oynayabileceği ifade edilmektedir. Kıyamet düşüncesi, hayatta kalmanın değerini fark ettirerek bireyde sorumluluk bilincini güçlendirebilir; otokritik ve otokontrol mekanizmalarını harekete geçirerek sorunlarla başa çıkma cesareti ve gücü kazandırabilir (Kula, 2000). Kula'nın bir diğer çalışması olan *Deprem ve Dini Başa Çıkma* başlıklı makalesinde ise, deprem anında bireylerin karşılaştıkları psikolojik sorunlarla nasıl baş ettikleri incelenmiş ve dinin, bireyler tarafından etkili bir başa çıkma yöntemi olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir (Kula, 2005).

Başvurulan dini başa çıkma yöntemleri arasında, her türlü problemin çözümünde kullanılan aktif ve anlamlı bilişsel başa çıkma davranışı olan dua, olumlu dini başa çıkma stratejileri içerisinde ilk sırada yer almaktadır (Kula, 2005). Bunun ardından sırasıyla Kelime-i Şehadet getirme, tekbir ve salavat okuyarak manevi destek elde etme; ölüm ve ahiret düşüncesiyle Allah'a kavuşma arzusunu taşıyarak psikolojik gerginliği ve çaresizliği aşmaya çalışma; Kur'an okuma ve namaz kılmak suretiyle Allah'tan yardım isteme ve rahatlamaya yönelme gibi davranışların da olumlu dini başa çıkma yöntemleri arasında yer aldığı gözlemlenmiştir (Kula, 2005).

Olumsuz dini başa çıkma davranışları arasında yer alan, yaşanan olayın sorumluluğunu Tanrı'ya yükleme ve O'na kızma gibi tepkilerin oldukça düşük oranda gözlemlendiği belirtilmektedir (Kula, 2005). Bu durum, bireylerin dini inançlarını travmatik olaylar karşısında bir suçlama aracı yerine bir dayanma ve anlamlandırma mekanizması olarak kullandıklarını göstermektedir. Benzer bir yaklaşım, 1894 İstanbul Depremi sonrasında da gözlemlenmiştir. Dehşet içinde kalan, korku ve panik yaşayan halkı teskin etmek amacıyla Sultan II. Abdülhamid, depremden hemen sonra Yıldız Sarayı'nda ezan ve Zilzâl Suresi'nin okunmasını sağlamış; Müslümanların abdestli gezmeleri, dini vecibelerini yerine getirmeleri, tövbe etmeleri ve afetin tekrarını önlemek için niyazda bulunmaları yönünde çağrıda bulunmuştur (Özkılıç ve Küçükalioğlu, 2005).

1894 İstanbul Depremi sonrasında yaşanan felaketin etkilerini hafifletmek ve halkın manevi direncini artırmak amacıyla dönemin padişahı II. Abdülhamid çeşitli dini girişimlerde bulunmuştur. Padişah, Hicaz Valisi Hasan Hilmi Paşa'ya gönderdiği emirname ile Haremeyn-i Şerifeyn'de, İstanbul'daki deprem ve kolera salgınının sona ermesi için dualar okunmasını talep etmiştir (Özkılıç ve Küçükalioğlu, 2005). Bu doğrultuda, Medine-i Münevvere'de din adamları, seyitler ve eşraftan bazı kimseler bir araya gelerek İstanbul'un felaketlerden kurtulması için toplu dua etmişlerdir (Özkılıç ve Küçükalioğlu, 2005). Bu uygulama, afet karşısında dini dayanışmanın ve merkezi otoritenin manevi yönlendirmesinin bir örneği olarak değerlendirilebilir.

1894 İstanbul Depremi sonrasında halkın manevi dayanışmasını ve dini yönelimlerini yansıtan çeşitli uygulamalar gözlemlenmiştir. Bazı tekke ve dergâhlarda dualar edilirken, Kara Baba ve Kasımpaşa'daki Hüsrev Çelebi Dergâhı postnişinlerinin öncülüğünde halk, her gece Sadık Paşa Konağı bahçesinde toplanarak deprem felaketinin son bulması için niyazda bulunmuştur (Ürekli, 2005). Taşradaki cami ve mescitlerde, kiliselerde ise halka huzur verici vaazlar verilmiş; depremedeler için bağış kampanyaları düzenlenmiştir. Depremden sonraki iki gün boyunca Yeniköy'deki Rum ve Ermeni kiliselerinde de depremin sona ermesi için ayinler gerçekleştirilmiştir (Ürekli, 2005). Bu uygulamalar, farklı inanç gruplarının afet karşısında ortak bir manevi dayanışma sergilediğini göstermektedir.

Ancak dehşet ve endişe içinde kalan, işini gücünü terk eden insanları sakinleştirmek oldukça güçtü. Bu nedenle, yalnızca dini telkinlerle yetinilmeyip, resmi makamlar ve gazeteler tarafından da çeşitli yönlendirmeler yapılmış; zaman zaman kombine telkin yöntemlerine başvurulmuştur (Özkılıç ve Küçükaliöğlü, 2005). Deprem sonrası ilk resmi uyarı, görevlerini bırakarak ailelerinin yanına koşan devlet memurlarına yönelik olmuştur. Memurların büyük bir kısmının ertesi gün görevlerine dönmemesi üzerine, Padişah II. Abdülhamid memurların bir an önce işlerinin başına dönmeleri yönünde emir vermiştir. Ardından, Şehremaneti'nden gönderilen teknik heyetler tarafından tüm devlet daireleri kontrol edilmiş; binaların sağlam olduğu tespit edilince, resmi işlerin aksamasına neden olacak herhangi bir hasarın bulunmadığına dair tebligat yayımlanmıştır (Özkılıç ve Küçükaliöğlü, 2005).

2.4. Asılsız Haberler ve Sansür

1894 İstanbul Depremi sonrasında kentte bir dedikodu mekanizmasının hızla devreye girmesinin temelinde, halk arasında yaygın şekilde hissedilen korku ve belirsizlik duygusu yatmaktaydı. Bu mekanizma aracılığıyla, depremi önceden "bildiği" iddia edilen haberler dolaşıma sokulmuş; yaşanmış deprem deneyiminin yarattığı acı, korku ve panik gibi duyguların kontrolsüz biçimde yayılması kolaylaşmıştır. Aynı zamanda, halkın deprem olgusunu anlamlandırma çabasıyla çeşitli anlatılar üretilmiş; bu anlatıların bir kısmı farklı karşıt söylemleri desteklerken, bir kısmı söylem ve karşı söylem ilişkisi içinde şekillenmiştir. Bu süreçte, bazı asılsız haberlerin de dönemin gazetelerinde yer bulduğu görülmektedir (Özkılıç ve Küçükaliöğlü, 2005).

Bu asılsız haberler, halk arasında korku ve paniğin daha da artmasına neden olmuştur. En dikkat çekici örneklerden biri, *Sabah* gazetesinin Marmara Denizi'ndeki Issız Ada'nın (Hayırsız Ada) çöktüğüne dair yaptığı haberdir. Bir diğer örnek ise Yalova'da dağ hamamlarının hasar gördüğü yönündeki iddialardır. Her iki haber de daha sonra tekzip edilmiş; söz konusu gazeteler hakkında ağır yaptırım kararları alınmıştır. Bu durum, afet sonrası bilgi kirliliğinin ve medya kaynaklı söylemlerin toplumsal psikoloji üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir (Özkılıç ve Küçükaliöğlü, 2005).

Asılsız haberlerin yalnızca halk arasında değil, resmi makamlar nezdinde de ciddi tepkilere yol açtığı görülmektedir. Padişah II. Abdülhamid'in sansür uygulamalarını gündeme almasına neden olan olaylardan biri, Rumca yayımlanan *Nea Epitheorissis* gazetesinin 10 Temmuz tarihli nüshasında Darülaceze binasının bazı bölümlerinin yıkıldığı yönündeki haber olmuştur. Oysa söz konusu bina henüz inşaat aşamasındaydı ve herhangi bir hasar bulunmamaktaydı. Bu haber üzerine yetkililer harekete geçmiş, gazetenin imtiyaz sahibine ihtarname gönderilmiştir. Darülaceze'nin durumu daha sonra yeniden basında yer almış; *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, binanın sağlam olduğunu kamuoyuna duyurmuştur (Özkılıç ve Küçükaliöğlü, 2005).

Sansüre giden ikinci olay, *Sabah* gazetesinin *Le Stamboul*'dan alıntı yaparak 12 ve 13 Temmuz tarihli nüshalarında, ayrıca *Saadet* gazetesinde Cibali'deki tütün fabrikasının ciddi şekilde yıkıldığı, 10 kişinin enkaz altında kaldığı ve bu nedenle fabrikanın tatil edildiği yönündeki haberlerin yayımlanmasıdır. Oysa bu iddialar gerçeği yansıtmamaktaydı ve her iki gazete daha sonra haberlerini tekzip etmiştir. Ardından, *Konstantinopolis* adlı Rumca yayın yapan bir gazeteden alıntı yapan *Sabah* gazetesinin 13 Temmuz tarihli sayısında, Mekteb-i Harbiye-i Şahane'nin yıkıldığı, 22 kişinin yaralandığı ve 3 kişinin öldüğü yönünde bir haber yayımlanmıştır.

Bu haberin okulda okuyan çocukların aileleri tarafından duyulması hâlinde ortaya çıkabilecek kaos ihtimali üzerine resmi makamlar soruşturma başlatmıştır. Halk üzerindeki paniğin artması ve bilgi kirliliğinin yayılması nedeniyle İstanbul basınına sıkı bir sansür uygulanmaya başlanmıştır (Özkılıç ve Küçükaliöglü, 2005).

1894 İstanbul Depremi sonrasında yayılan mesnetsiz ve abartılı haberler, halk arasında korku ve paniğin artmasına neden olmuş; bu durum, II. Abdülhamid'in basına yönelik sansür uygulamalarını devreye almasına yol açmıştır. Padişah, baş sorumlu olarak gördüğü *Sabah* gazetesinin yalan haber içeren nüshalarının toplatılmasını ve gazetenin tamamen kapatılmasını emretmiş; gazetenin imtiyaz sahibi Mihran Efendi, bu tür haberlerin tekrar yayımlanmaması konusunda uyarılmıştır. Toplumda dehşet ve korkunun yayılmasına neden olabilecek içeriklerin önlenmesi, bu sansür politikalarının temel gerekçesini oluşturmuştur. Nitekim 14 Temmuz'dan itibaren yayımlanan gazetelerde, halkın moralini yüksek tutmayı amaçlayan daha temkinli ve yatıştırıcı içeriklere yer verilmeye başlanmıştır (Özkılıç ve Küçükaliöglü, 2005).

Padişah, yalnızca İstanbul basınıyla sınırlı kalmayarak, taşrada ve dış basında çıkan ya da çıkması muhtemel abartılı haberlerin önüne geçmek amacıyla bir bildiri yayımlanmasına karar vermiştir. Bu bildiri de, 10 Temmuz 1894 (28 Haziran 1310) tarihinde meydana gelen depremin büyük yıkımlara yol açmadığı ve sarsıntıların cumartesi gününe kadar hafif şekilde devam ettiği ifade edilmiştir. Bildiri hem illere hem de elçiliklere gönderilerek kamuoyunun yatıştırılması hedeflenmiştir. Ancak özellikle yabancı basın organlarında abartılı haberlerin devam etmesi üzerine, II. Abdülhamid halkı dehşete sürükleyen bu yayınları yasaklama yoluna gitmiştir (Özkılıç ve Küçükaliöglü, 2005).

1894 İstanbul Depremi sonrasında yayılan mesnetsiz ve abartılı haberler yalnızca İstanbul basınıyla sınırlı kalmamış, Avrupa ve Amerikan gazetelerinde de geniş yer bulmuştur. Bu haberler, halkın korku ve endişesini dolaylı yoldan körüklemiş; deprem sonrası yaşanan karmaşa, tahmini ölü ve yaralı sayıları dramatize edilerek aktarılmıştır. *Orientalische Handelszeitung*, yıllarca kazanılan emeklerin bir anda yok olduğunu ve depremin binden fazla insanı olumsuz etkilediğini belirtirken; *London Morning*, ticaretin durduğunu, binlerce binanın yıkıldığını ve yüzlerce insanın yaşamını yitirdiğini yazmıştır (Aksoy ve Sheridan, 2005).

İstanbul'da depremlerin devam edeceğine dair haberlerin ülkeye girişleri engellenmiş; halkı tedirgin edebilecek içerikler taşıyan *Zanta* ve *Petit Journal* gazeteleri yasaklanmıştır. *Deutsch Zeitung* ise Çırağan Sarayı'nın depremde hasar gördüğünü iddia etmiş ve diğer bazı yayınlar gibi sansüre tabi tutulmuştur (Özkılıç ve Küçükaliöglü, 2005).

İlerleyen günlerde yabancı basında yayımlanan haberler, depremin İstanbul'un ticari hayatı üzerindeki etkileri ve depremedeler yararına toplanan yardımlar üzerine yoğunlaşmıştır. *Orientalische Handelszeitung*, evsiz ve güçsüz bırakılan insanların acılarını, ticaret merkezlerinin uğradığı zararları ve milyonlarca değerli ürünün enkaz altında kalmasını detaylı biçimde aktarmıştır. Almanya'da yayımlanan *Allgemeine Zeitung* gazetesi ise ekonomik buhranın nedenini 1893 kolera salgını ve 1894 depremine bağlamış; bazı gazeteler ekonomik krizin aşılması ve ticaretin yeniden canlandırılması yönünde önerilerde bulunmuştur (Özkılıç ve Küçükaliöglü, 2005).

Yabancı basında yer alan bazı haberlerde, depremin sebeplerine yönelik spekülasyonlar da yer almıştır. *Moniteur Oriental*'e demeç veren maden mühendisi Schneider, güneş ve ayın yer altındaki erimiş kayaları hareket ettirerek volkanik patlamalara neden olduğunu ve 10 Temmuz depreminin Marmara Denizi'nde Heybeliada, Büyükkada ve Yeşilköy arasında bulunan bir yanardağın püskürmesi sonucu meydana geldiğini iddia etmiştir. Avusturyalı kimyager J. Nowack da bu görüşü desteklemiştir. Bir diğer spekülasyon ise Marmara Denizi'nde sondaj yapan bir geminin depreme sebep olduğudur. *Peşter Lloyd* gazetesine göre, burğu 9 Temmuz günü 1.646 metre derinliğe ulaşmış ve ertesi gün İstanbul'da deprem meydana gelmiştir (Özkılıç ve Küçükaliöglü, 2005).

Yabancı basının depremzedelere yönelik en somut katkısı ise yardım çağrıları olmuştur. Osmanlı elçilikleri ve yurt dışındaki bazı ticaret odaları, depremzedelere yardım amacıyla kurdukları cemiyet ve komitelerin çağrılarını yabancı gazeteler aracılığıyla duyurmuş; İstanbul halkının durumunu anlatan bildirimler yayımlamıştır (Aksoy ve Sheridan, 2005).

2.5. Afet Psikolojisi ve Söylenti Dinamikleri

Söylentiler, olası varsayımlar için sunulan doğrulanmamış ifadeler veya raporlar olarak tanımlanmakta olup günlük yaşantının bir parçası hâline gelmiştir. Özellikle doğal afetler gibi korku ve güvensizlik uyandıran tehdit edici durumlar karşısında söylentilerin yayılması, bireylerin psikolojik durumları ve sosyal etkileşimleri üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir. Kaygı düzeyinin artması, bireylerin sosyalleşme ihtiyacını tetiklemekte; söylentilerin paylaşımı bu ihtiyacın karşılanmasına aracılık edebilmektedir (Schachter, 1959). Ancak doğruluğu teyit edilmemiş bilgilerin yayılması, toplumsal düzeyde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Belirsizlik, olayın önemi, söylentilerin gerçekliğine ilişkin inanış ve anksiyete düzeyi, söylentilerin yayılmasında belirleyici faktörlerdir. Kaygı düzeyi yüksek bireyler, söylentilere inanmasalar dahi bu bilgileri paylaşma eğilimindeyken; düşük kaygı düzeyine sahip bireyler söylentileri aktarmakta daha temkinli davranabilir (Atwood ve Major, 2000).

Yanlış bilgilere inanma ve paylaşma davranışı, yalnızca bireysel psikolojiyle değil, aynı zamanda toplulukların sosyal yapısı ve teknoloji platformlarının sosyo-teknik özellikleriyle de ilişkilidir. Kriz dönemleri, yanlış bilgilendirme ve söylenti üretimi için verimli bir zemin oluşturur. Etkilenen bireylerin bilgi ihtiyacı yüksek ve acil olurken, mevcut bilgiler genellikle kafa karıştırıcı, nadir ve doğrulanmamış niteliktedir. Yetkili kaynaklardan edinilecek bilgi eksikliği, yanlış bilgilerin yayılmasını kolaylaştırarak toplumda ek korku ve endişe yaratır. Kriz anlarında yaşanan kaygı, fiziksel ve duygusal kırılganlık, bireylerin yanlış bilgilere inanma ve paylaşma eğilimini artırır. Bilgi doğru olmasa bile, kesinlik duygusu bireylerin kolektif anlamlandırma sürecinde önemli bir rol oynar (Dallo, 2022).

Deprem tahminlerine inanma süreci de benzer biçimde psikolojik faktörlerden etkilenmektedir. Atwood ve Major (2000) ile Iben Browning'in (1990) çalışmaları, karamsar bireylerin deprem tahminlerine daha fazla inandığını ve kendilerini daha yüksek risk altında hissettiklerini; iyimser bireylerin ise bu tür tahminlere daha az ilgi gösterdiğini ortaya koymuştur. Depremle ilgili yanlış bilgiler, belirsizlikler, bilişsel ön yargılar, bilimsel okuryazarlık eksikliği ve bilimsel fikir birliği yetersizliği gibi etmenlerle beslenmektedir.

Tarihsel örnekler bu mekanizmaların sürekliliğini göstermektedir. 1894 İstanbul Depremi'nde Sarıyer'de sıcak maden sularının çıktığı ve Yeşilköy'de denizin çekildiği yönündeki haberler, II. Abdülhamid tarafından soruşturulmuş ve uydurma oldukları anlaşılmıştır (Özkılıç ve Küçükalioğlu, 2005; Sakin, 2010). Mesnetsiz haberler ve söylentiler, özellikle fısıltı gazetesi aracılığıyla İstanbul ve taşraya yayılmış; halkın gündelik yaşamına dönmesi engellenmiştir. Bu durumun bilimsel yönünü açıklığa kavuşturmak amacıyla padişah tarafından uzman bir ekip oluşturulmuştur (Özkılıç ve Küçükalioğlu, 2005).

Modern dönem örnekleri de benzer eğilimleri ortaya koymaktadır. 2018 Mayotte deprem krizinde, bölgedeki sismik sensör eksikliği nedeniyle yaşanan deprem fırtınası bilimsel olarak hemen açıklanamamış; bilgi eksikliği, endişe ve hüsrana, söylentilerin yayılmasına neden olmuştur (Lacassin, vd., 2019; Lemoine vd., 2020). 2011 Japonya Fukuşima Depremi'nde ise nükleer sızıntı riski nedeniyle söylentiler hızla yayılmış; halkın iyot içeren maddelere yönelik irrasyonel tepkileri, piyasalarda panik ve fiyat artışlarına yol açmıştır (Fallou, vd., 2022).

Yanlış bilgilerin yayılmasını önlemek amacıyla acil durum yönetiminde bilimsel bilginin zamanında ve doğru biçimde paylaşılması, toplumun söylentilere karşı etkili bir bağışıklık geliştirmesini sağlar. Bilgi kirliliğinin önlenmesinde sosyal ve psikolojik etkenler önemli rol oynamaktadır. Özellikle deprem gibi afet durumlarında, depremzedelere doğru bilgi sunulması, sorularının yanıtlanması ve hatta "bilmiyoruz" şeklindeki dürüst

açıklamaların zamanında yapılması, toplum güveninin korunması ve kriz yönetiminin etkinliği açısından büyük önem taşır (Huo, vd., 2022; Pezzo ve Beckstead, 2022; Fallou, vd., 2022).

SONUÇ

Tarih boyunca İstanbul ve Türkiye genelinde birçok yıkıcı deprem yaşanmış; bu afetler, ülkemizi en çok etkileyen doğal felaketler arasında yer almıştır. Depremler yalnızca fiziksel yıkımlara değil, bireysel ve toplumsal ruh sağlığı üzerinde de derin ve kalıcı etkiler bırakmaktadır. Bu çalışma, 1894 İstanbul Depremi özelinde, afetin insanlar üzerindeki psikolojik etkilerini tarihsel belgeler ışığında ortaya koymuştur.

1894 İstanbul Depremi'nin büyüklüğü; etkilenen coğrafi alan, nüfus, can kayıpları, yapısal hasarlar ve sosyal-ekonomik etkiler açısından değerlendirildiğinde, 1999 Marmara Depremi ile benzerlikler taşımaktadır. Her iki olay da günlük yaşamı kesintiye uğratarak fiziksel, psikososyal ve ekonomik düzeyde ciddi kayıplara neden olmuştur. Etkilenen halk, dönemin sınırlı imkânları çerçevesinde bu travmatik durumla baş etmeye çalışmıştır.

Tarihsel kaynaklar, 1894 depreminde bireylerin yoğun kaygı, panik, yalnızlık, huzursuzluk ve “her an yeniden deprem olacaktı” hissi gibi duygusal tepkiler yaşadığını göstermektedir. Bu belirtiler bazı bireylerde depresyon, yas sendromu ve travma sonrası stres bozukluğu gibi psikiyatrik tablolara dönüşmüş olabilir. Özellikle göçük altında kalan bireylerde kapalı alan korkusu, içe kapanma, çaresizlik, öfke, suçluluk ve uyku-yeme bozuklukları gözlemlenmiştir.

Günümüzde benzer belirtiler gösteren depremzedelere, DSM-5 tanı kriterlerine göre öncelikle Akut Stres Bozukluğu tanısı konulmakta; belirtiler bir aydan uzun sürdüğünde Posttravmatik Stres Bozukluğu, Yas Sendromu veya Depresyon gibi bozuklukların gelişme riski artmaktadır. Bu sürecin bireyde nasıl ilerleyeceği; kişinin yaşam düzenini sürdürebilme kapasitesi, aldığı sosyal destek ve çevresel etkileşimler gibi çok boyutlu faktörlere bağlıdır.

Depremler yalnızca bireysel değil, toplumsal düzeyde de ağır bir travma niteliği taşımaktadır. Bu nedenle afetlerle başa çıkabilmek için sosyal desteğin önemi büyüktür. Toplumun iyileştirici gücünü artırmak amacıyla destek, paylaşma ve dayanışmanın her aşamada sağlanması; depremzedelerin yaşanabilir, güvenli ve iyileştirici bir ortama kavuşmasına katkı sağlar.

1894 depreminde Osmanlı Devleti, halkı yardıma teşvik etmek amacıyla ilk kez madalya ve berat uygulamasına başvurmuş; bu girişim toplumsal dayanışmayı artırma ve afet bilincini yaygınlaştırma amacı taşımıştır. Dönemin belgeleri, devletin önceki depremlere kıyasla daha hızlı organize olduğunu ve yardım mekanizmalarını daha etkin biçimde devreye soktuğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, depremlerle başa çıkabilmek yalnızca fiziksel hazırlıkla değil; psikolojik dayanıklılık, sosyal destek ve toplumsal bilinçlenme ile mümkündür. Bu nedenle halkın deprem farkındalığının artırılması, afet eğitimi ve örgütlenme süreçlerinin güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

EXTENDED SUMMARY

Introduction

The 1894 Istanbul Earthquake marks a significant turning point in the urban and psychosocial history of the late Ottoman Empire. While its physical destruction was immense, the disaster's deeper impact lay in the psychological and social upheaval it triggered across all layers of society. Müjen İlnem's study, titled *The 1894 Istanbul Earthquake from a Psychosocial Perspective: Ottoman Urbanization and Architecture*, investigates this multifaceted event by examining how fear, trauma, rumor, and institutional responses shaped the collective experience of the earthquake. The study argues that natural disasters, particularly earthquakes, are not merely geological phenomena but also deeply embedded in the social and emotional fabric of communities.

Istanbul, situated near active fault lines and historically prone to seismic activity, had experienced hundreds of earthquakes prior to 1894. However, the July 10th event was exceptional in its scope, intensity, and psychological aftermath. Occurring at midday, the earthquake struck with three successive tremors and was felt across a vast region—from Adapazarı to Edirne. The immediate breakdown of communication systems, particularly telegraph lines, exacerbated public confusion and fear, reinforcing the perception of isolation and helplessness.

This study situates the 1894 earthquake within the broader context of Ottoman urban development and seismic history. It explores how the disaster exposed the fragility of social order, tested psychological resilience, and revealed architectural vulnerabilities. By analyzing historical documents, press reports, and eyewitness testimonies, the research contributes to a growing body of literature that emphasizes the psychosocial dimensions of disaster. Key concepts such as collective trauma, emotional resilience, and adaptive architecture are central to the study's framework, offering insights that resonate with both historical scholarship and contemporary disaster management.

Method

The research adopts a qualitative methodology, with content analysis serving as the primary analytical tool. Data were drawn from a diverse array of historical sources, including Ottoman-era newspapers such as *Moniteur Oriental* and *The Levant Herald*, official government records, and personal accounts like memoirs and diplomatic correspondence. These sources were selected for their relevance to the earthquake's psychosocial and architectural dimensions.

The analysis focused on identifying recurring themes related to emotional responses, behavioral patterns, institutional interventions, and structural damage. Special attention was paid to the language and tone used in press reports and personal narratives, as these reflect the emotional climate and societal reactions of the time. To ensure reliability, the study employed triangulation across multiple sources, comparing accounts from different social strata and geographic locations. Validity was supported by contextualizing the findings within the historical, political, and cultural framework of the late Ottoman Empire.

The study also incorporated architectural assessments, particularly those conducted by seismologist Eginitis, who was invited by Sultan Abdulhamid II to investigate the disaster. Eginitis' observations on building materials and structural resilience provided critical data for evaluating the earthquake's impact on urban infrastructure.

Findings and Results

The earthquake's immediate psychological impact was profound and widespread. Panic, fear, disorientation, and helplessness were the dominant emotional responses observed across all segments of society. People fled buildings in haste, often without belongings, and sought refuge in open spaces such as parks, cemeteries, and gardens. The trauma was so pervasive that even members of the royal family took shelter in tents erected in the Yıldız Palace gardens.

Eyewitness accounts describe scenes of chaos and confusion: individuals collapsing from shock, children trampling each other during school evacuations, and crowds gathering in public squares in a state of hysteria. The earthquake disrupted daily life, halting transportation, closing businesses, and overwhelming public services. Aftershocks continued for days, prolonging the psychological distress and reinforcing a sense of vulnerability. Many residents interpreted minor noises or movements as signs of new tremors, leading to heightened anxiety and hypervigilance.

From an architectural standpoint, the study found that wooden buildings exhibited greater resilience than masonry structures. Eginitis' reports indicated that timber-framed houses withstood the tremors better than newer, well-constructed stone buildings. Brick structures also demonstrated relative durability, especially when properly reinforced. These findings challenge conventional assumptions about architectural strength and underscore the importance of material flexibility in seismic zones.

The earthquake caused extensive damage to religious and civic buildings, including mosques, churches, synagogues, schools, and police stations. The Grand Bazaar suffered significant destruction, and many medreses and public institutions were rendered unusable. Ground ruptures were documented in various locations, including Ambarlı, Heybeliada, and Sirkeci, indicating geological shifts that compounded the physical and emotional toll.

Institutional responses were swift but limited by the scale of the disaster. The Ottoman government commissioned scientific investigations, acquired seismographs, and initiated architectural assessments. Sultan Abdulhamid II's decision to invite Eginitis and other experts marked a significant step toward evidence-based disaster management. These efforts reflected a growing awareness of the need for scientific tools and international collaboration in addressing natural disasters.

Discussion and Conclusions

The findings of the study highlight the dual nature of the 1894 Istanbul Earthquake as both a physical catastrophe and a psychosocial crisis. The emotional responses documented—panic, hypervigilance, avoidance, and trauma—align with contemporary understandings of post-traumatic stress and collective grief. The study illustrates how disasters can destabilize not only infrastructure but also the psychological foundations of society.

The architectural insights challenge prevailing notions of durability, suggesting that traditional materials like wood and brick may offer greater resilience than rigid masonry in seismic contexts. This has implications for both historical urban studies and modern construction practices in earthquake-prone regions. The observations made by Eginitis and corroborated by other sources underscore the importance of flexibility, elasticity, and structural integration in building design.

Institutionally, the Ottoman government's response—commissioning scientific investigations, acquiring seismographs, and initiating architectural assessments—demonstrates an early recognition of the need for evidence-based disaster management. The involvement of international experts and the integration of scientific tools reflect a shift toward modernity in Ottoman governance. These efforts also highlight the role of state institutions in shaping public perceptions and managing collective trauma.

The study's limitations include the reliance on historical sources, which may contain biases, omissions, or inconsistencies. Future research could benefit from interdisciplinary approaches that combine historical analysis with geotechnical studies, psychological assessments, and urban planning models. Comparative studies with other historical earthquakes—such as the 1509 “Little Apocalypse” or the 1999 İzmit Earthquake—could enrich the understanding of disaster resilience across cultures and time periods.

In conclusion, Müjten İlnem's research offers a compelling narrative of the 1894 Istanbul Earthquake as a transformative event in Ottoman history. It highlights the interplay between emotional resilience, architectural adaptation, and institutional response, providing valuable lessons for contemporary urban planning and disaster preparedness. By foregrounding the psychosocial dimensions of historical disasters, the study contributes to a more holistic understanding of how societies endure and evolve in the face of crisis.

The relevance of this research extends beyond historical inquiry. In an era of increasing environmental uncertainty and urban vulnerability, the lessons of 1894 remain strikingly pertinent. Understanding how past societies coped with trauma, adapted their built environments, and mobilized institutional resources can inform present-day strategies for resilience and recovery. This study thus bridges the gap between past and present, offering a nuanced perspective on the enduring human experience of disaster.

KAYNAKÇA

- Abay, A., R., & Abay Çelik, Z. E. (2023). Deprem sonrası ortaya çıkan sorunlar ve sosyal destek ağlarının rolü. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(1), 91–100.
- Aksoy, S., & Aslıhan, R. (2007). Kentte mitsel korku: “Fısıltı” depremleri. *Millî Folklor*, 75(19), 126–133.
- Alkan, M. Ö. (1999). 1894 İstanbul depremi üzerine. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 12(70), 11–17.
- Altınöz, E., & Kaptanoğlu, C. (2018). İnsan kaynaklı kitlesel travmatik olaylar ardından gelişen ruhsal durumlar ve bozukluklar. *Psikiyatride Güncel*, 8(1), 1–8.
- Ambraseys, N. N., & Finkel, C. F. (2006). Türkiye'de ve komşu bölgelerde sismik etkinlikler 1500–1800 (M. U. Koçak, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Angell, E. (2015). Bir şehir manzarası: İstanbul'un tarihinde depremler. 1(5), 510–522. <https://İstanbultarihi.İst>
- Atan, Y., & Özdemir, P. G. (2023). Deprem travma sonrası normal nedir? Psikopatoloji nerede başlar? *Van Tıp Dergisi*, 30(2), 126–127.
- Batur, A. (1994). Bir depremin yüzyıl dönümü. *İstanbul Dergisi*, 10, 25–32.
- Bildik, T., & Berkem, M. (2001). Depremin Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Polikliniğine başvuru profili üzerine etkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2(1), 29–35.
- Deniz, S., Yorulmaz, S., & Karadeniz, H. (2021). Afetlerin mental sağlığa etkileri. *Doğal Afet Çevre Dergisi*, 7(2), 392–398.
- Doğal afetlerin psikolojik etkileri ve iyileşme süreci.* (2024, 27 Ağustos). Liv Hospital. <https://www.lutfiye.net/saglik/dogal-afetlerin-psikolojik-etkileri-ve-iyilesme-sureci.html>
- Engin, V. (2001). II. Abdülhamit'in hususi iradeleri ışığında 1894 İstanbul depremi ve gündelik hayata etkisi. In İ. Şahin (Ed.), *Tarih boyunca Anadolu'da doğal afetler ve deprem seminerleri* (ss. 141–151). İstanbul: Dünya Basım Evi.
- Ersöz, Z. (2025, 17 Mayıs). *Travmatik Yaşam Olaylarının Kişilik Üzerindeki Etkileri: Klinik Gözlemler ve Teorik Yaklaşımlar*. Bireysel Psikoloji. <https://psychologytimes.com.tr/travmatik-yasam-olaylarinin-kisilik-uzerindeki-etkileri-klinik-gozlemler-ve-teorik-yaklasimlar>
- Fallou, L. M. C., Bossu, R., & Cheny, J.-M. (2022). Preventing and debunking earthquake misinformation: Insights into EMSC's practices. *Frontiers in Communication*, 7, 993510. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.993510>
- Huo, L., Lin, T., & Huang, P. (2013). Dynamical behavior of a rumor transmission model with psychological effect in emergency event. *Hindawi*, 4, 1–9. <https://doi.org/10.1155/2013/282394>
- Karancı, A., & İnkizer, N. G. (2017). Afet psikolojisi: Tarihçe, temel ilkeler ve uygulamalar. *Türkiye Klinikleri Dergisi*, 2(3), 163–171.
- Köker, O. (1999). 10 Temmuz 1894 sansüre uğramış bir deprem. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 12(9), 4–8.
- Kula, N. (2000). Deprem ve kıyamet. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 1–6.
- Kula, N. (2002). Deprem ve dini başa çıkma. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 234–255.
- Mansel, P. (2008). *Konsantiniyye: Dünyanın arzuladığı şehir 1453–1924* (Ş. Erol, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Nakajima, Ş. (2012). Deprem ve sonrası psikolojisi. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 28(2), 150–155.
- Osmanoğlu, A. (1994). *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*. İstanbul: Selçuk Yayınları.

- Özkılıç, S., & Küçükaliöğlü, S. (2011). 1894 depreminin İstanbul üzerindeki etkileri (Deprem sonrası imar faaliyetleri) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi].
- Özkılıç, S., & Küçükaliöğlü, S. (2015). İstanbul'u etkileyen depremler karşısında toplumsal hayat. *İstanbul Tarihi*, 4, 426–439. <https://İstanbultarihi.İst>
- Özkılıç, S., & Küçükaliöğlü, S. (2015). Osmanlı döneminde İstanbul'u etkileyen depremlerin edebiyatımızdaki izleri. *İstanbul Tarihi*, 4, 439–444. <https://İstanbultarihi.İst>
- Özmen, B. (2023, Temmuz). *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi ve Darüşşafaka'daki Büyük Yıkım*. Darüşşafaka Cemiyeti. <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihimizde-bu-ay/temmuz/10-temmuz-1894-istanbul-depremi-ve-darussafakadaki-buyuk-yikim>
- Pezzo, M. V., & Beckstead, J. W. (2006). A multilevel analysis of rumor transmission: Effects of anxiety and belief in two field experiments. *Basic and Applied Social Psychology*, 28(1), 91–100. https://doi.org/10.1207/s15324834basp2801_8
- Sakin, O. (2002). Tarihsel kaynaklarıyla İstanbul depremleri. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sezer, H. (1997). 1894 İstanbul depremi hakkında bir rapor üzerine inceleme. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 169-197.
- Sönmez, M. B. (2022). Depremin psikolojik etkileri, psikolojik destek ve korkuyla baş etme. *Totbid Dergisi*, 21, 337–343.
- Şimşek, P., & Gündüz, A. (2021). *A big earthquake awaits Istanbul: Mini review*. *Journal of Disaster and Risk*, 4(1), 53–60. <https://doi.org/10.35341/afet.849816>
- Tunçel, K., & Özlem, Ö. (2023). Deprem kitlesel travma ve sonrası. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 60(1), 97–98.
- Ürekli, F. (1999). İstanbul'da 1894 depremi. İstanbul: İletişim Yayınları.